

AKADEMİK TARİH VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

Academic Journal of History and Idea

Research Article

Received: 15.01.2026

Accepted: 10.04.2026

Yegane Mammadova*

<https://orcid.org/0009-0009-1595-9453>

Yerel idarî-territoryal bölünmenin oluşturulması alanında Nahçıvan MSSR'nin faaliyetleri

The Role of the Nakhchivan ASSR in Shaping Local Administrative-Territorial Organization

Öz

Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (MSSR), Sovyetler Birliği döneminde kendine özgü hukuki ve jeopolitik statüye sahip bir idarî birim olarak öne çıkmaktadır. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte, aynı zamanda SSCB'nin güneybatı sınırlarında yer alan stratejik öneme sahip bir sınır bölgesi niteliği taşımaktaydı. Bu bağlamda Nahçıvan'ın toprak bütünlüğü meselesi, tarihsel, etnik, hukuki ve uluslararası boyutlarıyla çok katmanlı bir sorun alanı teşkil etmiştir. Bu çalışmada söz konusu sorun alanı, ortaya çıkış nedenleri ve Sovyet yönetiminin bu süreçteki yaklaşımı sistematik bir çerçevede ele alınmaktadır. Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlılığı yalnızca etnik ve kültürel unsurlara değil, aynı zamanda uluslararası hukukî belgelere de dayanmaktadır. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması çerçevesinde Türkiye, Sovyet Rusya ve Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasında varılan mutabakat doğrultusunda Nahçıvan'ın Azerbaycan bünyesinde muhtar bir bölge statüsü resmî olarak tespit edilmiştir. Söz konusu antlaşmalarda Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın himayesi altında muhtar bir yapı olarak kalacağı ve bu statünün hiçbir üçüncü devlete devredilemeyeceği açık biçimde hükme bağlanmıştır. Bu hukukî zemin esas alınarak 1924 yılında Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Hem Azerbaycan SSC'nin hem de SSCB'nin bir parçası olan Nahçıvan MSSR, kendine özgü siyasal ve hukuki kurumlara dayalı özgün bir idarî yapıya sahipti. Bu statü, Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünü koruyan ve dış müdahale veya iddialara karşı işlevsel bir güvence sağlayan temel bir mekanizma hâline gelmiştir.

Anahtar kelimeler: idarî-territoryal bölünme, muhtariyet, uluslararası antlaşmalar, Sovyet yönetimi, Nahçıvan

Abstract

The Nakhchivan Autonomous Soviet Socialist Republic (ASSR) functioned as an administrative entity with a distinctive legal and geopolitical status during the Soviet period. While constituting an integral part of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic, it simultaneously represented a strategically significant border region located along the southwestern

*PhD Candidate, Department of National History, Nakhchivan Branch of the Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS), Nakhchivan, Azerbaijan, ymammadova49@mail.com

Citation: Memmedova, Y. (2026). Yerel idarî-territoryal bölünmenin oluşturulması alanında Nahçıvan MSSR'nin faaliyetleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 13(2), 1-11. <https://doi.org/10.46868/atdd.2026.1098>

Copyright and License Statement — © 2026 Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (*Academic Journal of History and Idea*). This article is published as an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). The article may be used, shared, adapted, distributed, and reproduced in any medium or format for non-commercial purposes, provided that appropriate credit is given to the author(s) and the journal. The authors are solely responsible for the scientific, legal, and ethical content of the article; the editors and editorial board disclaim all responsibility.

frontiers of the USSR. In this context, the issue of Nakhchivan's territorial integrity constituted a complex and multilayered problem shaped by historical, ethnic, legal, and international dimensions. This study examines the origins of these challenges and analyzes the policies of the Soviet administration within a systematic analytical framework. Nakhchivan's affiliation with Azerbaijan was grounded not only in ethnic and cultural factors but also in international legal instruments. The Moscow Treaty of 16 March 1921 and the Kars Treaty of 13 October 1921 formally established Nakhchivan's status as an autonomous region within the jurisdiction of Azerbaijan, based on an agreement reached among Turkey, Soviet Russia, and the South Caucasian republics. These treaties explicitly stipulated that Nakhchivan would remain an autonomous entity under Azerbaijani jurisdiction and that this status could not be transferred to any third state. On the basis of this legal framework, the Nakhchivan Autonomous Soviet Socialist Republic was established in 1924. As a constituent part of both the Azerbaijan SSR and the Soviet Union, the Nakhchivan ASSR developed a distinct administrative structure supported by its own political and legal institutions. This status evolved into a functional mechanism that safeguarded the region's territorial integrity and provided resilience against external claims and interventions.

Keywords: administrative-territorial organization; autonomy; international treaties; Soviet governance; Nakhchivan

Giriş

1917 Şubat Devrimi ile birlikte Çarlık Rusyası sınırları içerisinde yaşayan azınlık halkların özgürlük ve bağımsızlık mücadeleleri yeni bir evreye girmiştir. Bu bağlamda, Güney Kafkasya topraklarının kaybedilmesinin önüne geçmek amacıyla Özel Transkafkasya Komitesi'nin (OZAKOM) kurulmasına yönelik karar kabul edilmiştir. 1917 yılının Mayıs ayından itibaren Geçici Hükûmet, Nahçıvan'a bağlı köy, kaza ve çeşitli toplumsal kuruluşlarda yürütme komiteleri oluşturmaya başlamış; bu yolla Nahçıvan ve çevresinde yönetim otoritesini tesis etmeyi hedeflemiştir.

Bununla birlikte, Ekim Devrimi sonrasında Brest-Litovsk Antlaşması'nın hükümleri doğrultusunda Sovyet Rusya'nın Elviye-i Selase bölgesinden çekilmesi, Güney Kafkasya halklarının bağımsızlık yolunda ilerleyişi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Trabzon Konferansı ve onu izleyen Batum Konferansı ile Batum Antlaşması neticesinde Güney Kafkasya Cumhuriyetleri Osmanlı İmparatorluğu ile barış anlaşması imzalamış ve Batum Antlaşması çerçevesinde bölgede sınır hatları belirlenmiştir. Nihayetinde 4 Haziran 1918 tarihinde Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Dostluk ve Barış Antlaşması'na göre, Ahılkelek'ten Nahçıvan'a kadar uzanan geniş bir bölge Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dâhil edilmiştir. Böylelikle Ordubad sınırına kadar olan Nahçıvan toprakları Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sınırları dışında kalmış ve bölgede Osmanlı yönetimi tesis edilmiştir (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 1998).

Elviye-i Selase'nin Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasından sonra Nahçıvan da benzer bir sürece dâhil olmuştur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğraması sonucunda Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince Kafkasya'dan geri çekilmek zorunda kalması, bölgede ortaya çıkan siyasî-askerî dengenin yeniden şekillenmesine neden olmuştur (Hacıyev, 1999). 1920 yılının Nisan ayında Tiflis'te düzenlenen Transkafkasya Cumhuriyetleri Konferansı'nda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni G. Ağayev, O. Kriçinski ve F. Vekilov;

Gürcistan'ı Y. Gegeçkori, G. Lordkinanidze ve G. Maharadze; Ermenistan'ı ise A. Ohacanyan, T. Bekzadyan ve S. Haçaturyan temsil etmiştir. Azerbaycan heyeti yalnızca Karabağ'da değil, aynı zamanda Ordubad, Nahçıvan ve Vedi bölgelerinde de askerî çatışmaların durdurulmasını önermiştir. Ancak bu teklif kabul edilmemiş ve bölgedeki gerilim devam etmiştir. Bölgedeki yönetim mekanizmasının askerî aktörlerin eline geçmesi sebebiyle idarî yapı general valilik biçiminde şekillenmiştir (Duman, 2020). 28 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Rusya'nın 11. Kızıl Ordu birliklerinin askerî müdahalesi sonucunda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıkılmıştır. Bu gelişme, Nahçıvan'da mevcut askerî ve siyasî durumu daha da karmaşık hâle getirmiştir. Aynı gün Azerbaycan Devrim Komitesi ile Kızıl Ordu Askerî Şurası, Nahçıvan'a bir telgraf göndererek Sovyet iktidarının tanınmasını talep etmiştir. Nahçıvan Devrim Komitesi'nin oluşum sürecinde yaşanan sık değişiklikler, bölgedeki siyasî otoritenin istikrarsızlığını açık biçimde ortaya koymaktadır (Duman, 2020). Bu koşullar altında Taşnak silahlı birliklerinin baskıları devam ettiğinden, Nahçıvan Müslüman Millî Komitesi yönetimi iktidarı devretmekte aceleci davranmamıştır. Komite üyeleri, yeni Sovyet yönetiminin Ermenistan ile ilişkilerde sergilediği belirsiz tutumu temkinli biçimde değerlendirmiştir. Azerbaycan SSC Dışişleri Komiserliği tarafından gönderilen diplomatik notada sınırların tanınması ve çatışmaların sona erdirilmesi talep edilmiş, ancak Nahçıvan'a ilişkin açık bir düzenleme yer almamıştır. Bu durum, Sovyet Rusya'nın bölgedeki yaklaşımının Nahçıvan özelinde belirsiz kaldığını göstermektedir (Hacıyev, 1999; Duman, 2020).

Sovyet Rusya'nın Güney Kafkasya'daki politikası, zaman zaman Batılı güçlerin yaklaşımlarıyla paralellik göstermiştir. Bu çerçevede, bölgedeki sınır tartışmaları ve diplomatik yazışmalar, Nahçıvan'ın statüsünün uluslararası güç dengeleri içinde şekillendiğini ortaya koymaktadır (Hacıyev, 1999). 19 Haziran 1920 tarihinde gönderilen diplomatik yazışmalarda bölgede yaşanan çatışmalar ve yerleşim alanlarının tahribatı ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Bu belgeler, Nahçıvan ve çevresinde yaşanan askerî ve toplumsal gerilimlerin boyutunu göstermektedir (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 1998; Babayev et al., 2001). Yerel halkın kendi imkânlarıyla savunma örgütlenmeleri oluşturduğu ve bölgenin Azerbaycan ile bağının korunmasına yönelik güçlü bir eğilim sergilediği görülmektedir (Hacıyev, 1999).

1920 yılı Temmuz ayında Nahçıvan ve çevre bölgelerden gönderilen yazışmalarda, bölgenin Azerbaycan'a bağlanması yönündeki talepler açık biçimde ifade edilmiştir (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 1998). Bölgedeki gelişmeler, askerî müdahalelerin yanı sıra yerel aktörlerin tutumlarının da belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu süreçte Sovyet yönetiminin bölgeye müdahalesiyle birlikte Nahçıvan'da yeni bir idarî yapı oluşturulmuştur (Karabağ Özgürlük Teşkilatı, 2009). Nahçıvan'da Sovyet iktidarının ilan edilmesiyle birlikte yeni bir yönetim dönemi

başlamış, ancak bölgenin Azerbaycan ile olan bağının yerel düzeyde güçlü biçimde sürdürüldüğü görülmüştür (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 1998).

Bu dönemde Sovyet politikalarının çift yönlü bir karakter taşıdığı anlaşılmaktadır. Bir yandan resmî söylemde toprak bütünlüğü vurgulanırken, diğer yandan bölgesel güç dengeleri çerçevesinde farklı stratejik hesapların devreye girdiği görülmektedir (Hacıyev, 1999). 1920 yılı Ağustos ayında imzalanan anlaşmalar, bölgedeki askerî hareketliliğin sınırlandırılmasını hedeflemiş ve Nahçıvan'ın stratejik konumunu daha da belirgin hâle getirmiştir (Hacıyev, 1999). Bu süreçte gerçekleştirilen müzakereler ve askerî gelişmeler, Nahçıvan'ın yalnızca yerel bir idarî mesele değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin bir parçası olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Babayev et al., 2001).

Yerel İdari-Territoryal Bölünmenin Oluşturulması Alanında Nahçıvan MSSR'nin Faaliyetleri

1920 yılının ikinci yarısında Nahçıvan, yalnızca iç siyasal gerilimlerin değil, aynı zamanda büyük güçler arasındaki jeopolitik rekabetin de merkezlerinden biri hâline gelmiştir. B. Şahtatinski'nin 8 Eylül 1920 tarihli başvurusu, Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bölgenin geleceği açısından belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu değerlendirmeler, Nahçıvan'ın stratejik konumunun dönemin uluslararası dengeleri içinde şekillendiğini göstermektedir (Hacıyev, 1999). 11 Ağustos 1920'de 11. Kızıl Ordu'nun sınır hattındaki askerî faaliyetleri, Sovyet yönetiminin bölgede kontrol tesis etme çabasını yansıtmaktadır. Bununla birlikte Türk askerî varlığının sürmesi, Nahçıvan'ın tek yönlü bir siyasî çerçevede değil, çok aktörlü bir güç dengesi içinde konumlandığını ortaya koymaktadır (Babayev et al., 2001). Bolşevik etkinliğin artmasıyla birlikte yerel siyasî yapı da dönüşüme uğramış, özellikle yerel liderlere yönelik müdahaleler idarî kontrolün merkezîleştirilmesine yönelik bir sürecin parçası hâline gelmiştir. Bu gelişmeler, bölgedeki siyasal alanın yeniden yapılandırıldığını göstermektedir (Babayev et al., 2001). XX. yüzyılın başlarında Nahçıvan'ın demografik yapısı bölgesel ölçekte önemli bir yoğunluk arz etmektedir. 1917 yılına ait veriler, bölgenin ekonomik ve siyasal potansiyelinin yüksek olduğunu ortaya koymakta; bu durum, sonraki siyasal dönüşümlerin toplumsal zeminini açıklayan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Grigoriev, 1833; Babayev et al., 2001). 1920 yılı gelişmeleri, Nahçıvan'ın yalnızca Sovyet Azerbaycanı ile ilişkilerinin değil, aynı zamanda Türkiye, Sovyet Rusya ve Ermenistan arasındaki stratejik rekabetin de bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede bölge, hem yerel direniş dinamiklerinin hem de jeopolitik yeniden yapılanmanın kesiştiği bir alan olarak öne çıkmıştır.

Rus hâkimiyetinin tesis edilmesiyle birlikte Kengerli ailesinin yerel yönetim üzerindeki etkisi sınırlanmış, ancak bu grubun askerî ve toplumsal alandaki varlığı tamamen ortadan kalkmamıştır.

Kengerli kökenli aktörlerin imparatorluk yapıları içindeki konumları, bölgedeki sosyo-politik sürekliliğin anlaşılması açısından önem taşımaktadır (Babayev et al., 2001). Nahçıvan hanedanına mensup bazı şahsiyetlerin askerî kariyerleri, yerel elitlerin değişen siyasal koşullara uyum sağlama kapasitesini göstermektedir. Bu durum, bölgedeki güç ilişkilerinin yalnızca merkezî otoritelerle değil, aynı zamanda yerel aktörlerle de şekillendiğini ortaya koymaktadır (Babayev et al., 2001). XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında Nahçıvan, kültürel gelişim açısından da önemli bir merkez hâline gelmiştir. Eğitim kurumlarının yaygınlaşması ve aydınlanma hareketlerinin güçlenmesi, bölgenin entelektüel yapısını dönüştürmüştü; bu süreçte ortaya çıkan bilimsel ve kültürel faaliyetler Nahçıvan'ın bölgesel etkisini artırmıştır (Babayev et al., 2001). Edebî ve sanatsal üretimin gelişimi, bu dönüşümün önemli bir boyutunu oluşturmaktadır; tiyatro, edebiyat ve görsel sanatlar alanındaki ilerlemeler bölgenin kültürel dinamizmini yansıtmaktadır (Babayev et al., 2001). Nahçıvan MSSR'nin coğrafi konumu, bölgenin stratejik hassasiyetlerini artıran temel faktörlerden biridir. Azerbaycan ile doğrudan kara bağlantısının bulunmaması, ulaşım ve iletişim açısından dış bağımlılığı artırmıştır; bu durum güvenlik politikalarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Babayev et al., 2001; Grigoriev, 1833). 1920–1930'lu yıllarda Nahçıvan'a yönelik çeşitli iddiaların gündeme gelmesi, bölgenin jeopolitik öneminin bir yansımasıdır. Ancak bu iddialar, uluslararası anlaşmaların sağladığı hukuki çerçeve nedeniyle resmî düzeyde karşılık bulmamıştır (Hacıyev, 1999). Sovyet yönetiminin Nahçıvan politikası, belirli bir denge stratejisi çerçevesinde şekillenmiştir. Resmî belgelerde bölgenin statüsü korunurken, idarî düzenlemeler üzerinden esnek uygulamalar geliştirilmiştir (Babayev et al., 2001). 1940–1950'li yıllarda yeniden gündeme gelen tartışmalar, Nahçıvan meselesinin Sovyet iç siyasetinde de süreklilik arz eden bir konu olduğunu göstermektedir. Bu tartışmalar, bölgenin tarihsel ve siyasal konumunun farklı perspektiflerden yorumlandığını ortaya koymaktadır (Babayev et al., 2001). Bununla birlikte, bu girişimler özellikle 1955 yılından sonraki dönemde Moskova tarafından daha kararlı biçimde reddedilmiştir. Bu süreçte Azerbaycan yönetimi Nahçıvan konusundaki tutumunu güçlendirmiş; bölgede ekonomik ve kültürel projelerin kapsamını genişletmiştir. Paralel olarak SSCB merkezî yönetimi de söz konusu iddiaları kabul etmemiş ve toprak bütünlüğünü zedeleyebilecek her türlü öneriyi engellemiştir (Fidan, 2022). Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünün korunmasında etkili olan temel faktörlerden biri, Türkiye Cumhuriyeti ile sınır meselesi olmuştur. Kars Antlaşması uyarınca Türkiye, Nahçıvan'ın Azerbaycan bünyesinde muhtar statüde kalmasına ilişkin uluslararası düzeyde bir garantör olarak değerlendirilmektedir. SSCB yönetimi, bu faktörün jeopolitik ağırlığını dikkate alarak bölgede sınır değişikliklerine karşı her zaman temkinli bir politika izlemiştir (Hacıyev, 1999). Soğuk Savaş döneminde SSCB–Türkiye ilişkilerindeki gerilimler bağlamında Nahçıvan'ın Azerbaycan ile bağlantılarının zayıflatılması, Moskova açısından arzu

edilmeyen sonuçlar doğurabilirdi. Bu nedenle Sovyet liderliği, özellikle dış baskı ve bölgesel denge unsurlarını gözeterek Nahçıvan statükosunun korunmasını tercih etmiştir.

Muhtar cumhuriyet yönetimi, toprak bütünlüğünün muhafazası amacıyla hem ideolojik hem de idarî tedbirler uygulamıştır. Toplum içerisinde “Sovyet vatandaşı” ve aynı zamanda “Azerbaycan vatandaşı” kimliğinin inşası teşvik edilmiş; muhtariyet fikri devlet yapısının ayrılmaz bir unsuru olarak sunulmuştur. Kültürel projeler, okullarda okutulan tarih ders kitapları ile yerel gazete ve yayınlarda Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu düşüncesi süreklilik arz edecek şekilde vurgulanmıştır (Babayev et al., 2001). Yönetim ayrıca merkezî organlara düzenli raporlar sunmuş; etnik veya ideolojik provokasyonlara karşı sert tedbirler almıştır. Bu politikanın doğal sonucu olarak Nahçıvan halkı da Azerbaycan ile olan bağlılığını giderek daha güçlü biçimde içselleştirmiştir.

Bununla birlikte dönemin bazı diplomatik gelişmeleri, Antanta devletlerinin Nahçıvan meselesinde ikircikli ve çifte standartlı bir siyaset izlediğini göstermektedir. Nahçıvan'daki İngiliz misyonu, Ermenilerin Nahçıvan topraklarına yönelik saldırılarını engellemek için etkin bir adım atmamış; buna karşılık İngilizler bir taraftan Nahçıvan'ı Azerbaycan'ın bir parçası olarak tanıyarak yerel unsurların kısa sürede silahlandırılmasına zemin hazırlamış, diğer taraftan ise Ermenistan üzerindeki nüfuzlarını güçlendirme girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu dönemde Ermenistan Başbakanı K. Hatisov'un, İngiliz idaresinin izniyle Nahçıvan ve Ordubad'ın Ermenistan'a birleştirilmesine ilişkin bilgileri Araz-Türk hükûmetine iletmiş olduğu belirtilmektedir (Hacıyev, İ., 2016).

Nahçıvan hükûmeti başkanı, Millî Şura üyeleri ve Caferqulu Han, 26 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Generali Latton'a bir mektup göndererek Araz Vadisi'nin Ermenilere verilmesine itiraz etmişlerdir. 14 Mayıs 1919 tarihinde Ermenistan Başbakanı K. Hatisov ile General Deyvi Nahçıvan'a gelmiş; ertesi gün Türkiye Millî Şurası üyeleri, Nahçıvan halkının bir bölümünün Ermenistan'a göç ettirilmesine yönelik girişimlere karşı sert protestolarını Deyvi ve Hatisov'a bildirmişlerdir. Araz-Türk Cumhuriyeti askerleri de Ermeni kuvvetleri komutanlığına karşı kararlı bir tutum sergileyerek zorbalığın dünya kamuoyuna ilan edileceğini ifade etmişlerdir (Hacıyev, İ., 2016). Bu dönemde yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan Devleti'nin düzenli bir ordusunun bulunmaması; Karabağ ve Zengezur'da Ermeni silahlı gruplarına karşı çatışmaların sürmesi; ayrıca İngiliz generallerin Bakü'de bulunması ve Azerbaycan hükûmetine yönelttikleri baskılar, Azerbaycan'ın Nahçıvan meselesinde Antanta devletleriyle iş birliği yapmak zorunda kalmasına yol açmıştır (Hacıyev, İ., 2016). Bununla birlikte mücadele sona ermemiş; Ermeni yönetimi döneminde baskı ve katliamlara boyun eğmeyen Nahçıvanlılar silahlı direnişi sürdürmüşlerdir. Haziran ayında İngilizlerin bölgeden ayrılmasının ardından Nahçıvan'da Ermeniler ile yerel savunma birlikleri arasında bir hafta süren şiddetli çatışmalar yaşanmış; nihayet 18–25 Temmuz

1919 tarihlerinde Ermeni güçleri bölgeden çıkarılmıştır. En sert çatışmalar İrevan–Culfa demiryolu hattında ve Şahtahtı istasyonunda meydana gelmiştir. Nahçıvan savunma birlikleri dört top, kırk iki makineli tüfek, bir zırhlı tren ve önemli miktarda silah-mühimmat ele geçirmiş; sekiz subay ve sekiz yüz Ermeni askeri esir almıştır. Vedi'deki kanlı çatışmalar sonucunda Ermeni tarafının yaklaşık dört bine yakın kayıp verdiği aktarılmaktadır. Böylece Nahçıvan halkı, Ermeni işgal güçlerine karşı yürüttüğü ısrarlı silahlı mücadele neticesinde belirleyici bir zafer kazanmıştır (Hacıyev, İ. M., 2016). Ancak 1919 yılının Ağustos ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) bölgeye gelişiyle yeni bir güç odağı ortaya çıkmıştır. ABD'nin bölgede nüfuz kurma hedefi doğrultusunda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile uzlaşarak bir Genel Valilik (general-gubernatorluk) modelini hayata geçirmeyi amaçladığı; İngiltere'ye benzer biçimde Ermenistan hükûmetiyle iş birliği içerisinde hareket ettiği, ancak Nahçıvan'ı kalıcı şekilde kontrol altına alamadığı belirtilmektedir. Buna rağmen ABD'nin Nahçıvan'ı işgal etmeye yönelik girişimlerde Ermeni kuvvetlerine destek verdiği, ancak bu teşebbüslerin sonuçsuz kaldığı ifade edilmektedir. Nihayet Osmanlı askerî birliklerinin desteği ile Nahçıvan'ın 1920 yılının Nisan ayında işgal güçlerinden temizlenerek bağımsızlığını ilan ettiği vurgulanmaktadır (Hacıyev, İ. M., 2016).

25 Kasım 1920 tarihinde Ermeni tarafının Türkiye'nin teklif ettiği ateşkes şartlarını kabul etmesinin ardından, Gümrü'de Türk ve Ermeni temsilcileri arasında barış görüşmeleri başlamıştır. Kazım Karabekir Paşa başkanlığındaki Türk heyetinde Erzurum milletvekili Süleyman Necati (Güneri) ile Erzurum Valisi Hamid Kapancı Bey yer almış; A. Hatisyan liderliğindeki Ermeni heyetinde ise Avram Gülhandanyan ve Stepan Gordanyan bulunmuştur. Taraflar arasındaki görüşmeler 2 Aralık 1920 tarihinde tamamlanmış ve aynı gün gece yarısı Gümrü Antlaşması imzalanmıştır (Hacıyev, 1999).

Gümrü Antlaşması'nın 11. maddesinin Nahçıvan'a ilişkin bölümü özetle şu hükmü içermekteydi: Antlaşmanın her iki tarafı, diğer tarafın mal ve eşyasını kendi demiryolları ve genel olarak tüm ulaşım vasıtalarıyla serbestçe taşımayı; karşı tarafın deniz yoluyla veya başka herhangi bir güzergâh üzerinden geçişine hiçbir surette engel olmamayı taahhüt eder. Türkiye hükûmeti ise Şerur, Nahçıvan, Şahtahtı ve Culfa üzerinden İran, Maku ve Ermenistan arasında geçiş serbestisini temin edecektir. Bu düzenleme bir yandan Ermenistan'ın stratejik ulaşım ve iletişim hatlarını güvence altına alırken, diğer yandan Nahçıvan bölgesinin askerî-siyasî değerini açık biçimde ortaya koymaktadır (Hacıyev, 1999).

Gümrü Antlaşması sonrasında, Develi ve Arazdeyen hattı dışında, bugün dahi büyük ölçüde geçerli olan Nahçıvan sınırlarının önemli ölçüde çizildiği; ancak tarihsel bakımdan Türk toprağı olarak değerlendirilen Urhanlı, Kamerli ve özellikle Büyük Vedi ile 1920'de Ermeni

saldırılarına maruz kalan birçok çevre köyün Ermeni güçleri tarafından işgal edildiği görülmektedir. Bu gelişme neticesinde Develi, Nahçıvan'ın kuzeybatı sınırı hâline gelmiştir.

Antlaşma çerçevesinde Türk Generali Veysel Bey kendisini geçici olağanüstü komiser ilan etmiş ve birlikleriyle birlikte Noraşen de dâhil olmak üzere Ermenistan sınır noktalarını kontrol altına almıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın 26 Aralık 1920 tarihinde Veysel Bey'e gönderdiği telgrafta; Ermenistan ve Azerbaycan'ın Nahçıvan'a müdahalesinin doğru olmadığı, her iki devletin de Nahçıvan'a geçici temsilciler tayin edemeyeceği, böyle bir girişim hâlinde Türkiye hükûmetinin gerekli tedbirleri alacağı bildirilmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin Nahçıvan'ı kendi siyasî etki alanının bir parçası olarak değerlendirmesiyle ilişkilidir (Hacıyev, 1999). Her hâlükârda Gümrü Antlaşması, Nahçıvan'ın işgal edilmesinin önüne geçen bir "mihenik taşı" niteliği taşımış; bölgenin gelecekte anavatana (Azerbaycan'a) bağlanmasına giden süreçte temel bir dayanak oluşturmuştur. 28 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan Devrim Komitesi, Nahçıvan'ı bağımsız bir Sovyet oluşumu olarak tanıdığını ilan etmiştir.

16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile Nahçıvan'ın statüsü kesin biçimde belirlenmiş; bölgenin Azerbaycan'ın himayesi altında muhtar bir yapı olarak kalacağı ve bu statünün üçüncü bir devlete devredilemeyeceği hükme bağlanmıştır (Hacıyev, 1999). 13 Ekim 1921 tarihinde taraflar, 18 gün süren toplam altı oturum sonunda 20 maddeden oluşan Kars Antlaşması'nı imzalamışlardır. Moskova Antlaşması'na küçük değişiklikler getiren Kars Antlaşması uyarınca Nahçıvan bölgesinin statüsü ve sınırları şu şekilde belirlenmiştir. Antlaşmanın beşinci maddesinde şu hüküm yer almaktadır: "Türkiye Hükûmeti ile Ermenistan ve Azerbaycan şuraları, Nahçıvan bölgesinin, Antlaşmanın III numaralı ekinde kabul edilen sınırlar dâhilinde Azerbaycan'ın denetimi altında muhtar bir bölge olarak varlığını sürdüreceği konusunda anlaşmışlardır" (Hacıyev, 1999). Bu çerçevede Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması ile tesis edilen hukuki düzenlemeyi yalnızca teyit etmekle kalmamış, aynı zamanda bölgesel aktörlerin müşterek iradesini yansıtan çok taraflı bir hukukî zemin oluşturarak Nahçıvan'ın statüsünü uluslararası düzeyde daha sağlam bir güvence altına almıştır. Böylelikle Nahçıvan meselesi, yalnızca ikili ilişkilerin konusu olmaktan çıkarak, Türkiye, Sovyet Rusya ve Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasındaki güç dengelerinin kesişim noktasında şekillenen çok katmanlı bir uluslararası düzenlemenin parçası hâline gelmiştir.

Sonuç

22 Mayıs 1922 tarihinde Azerbaycan KP MK'da, Azerbaycan Millî Komiserliği tarafından sunulan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Nahçıvan SSC Anayasalarının taslakları müzakere edilmiştir. Esasnamede, "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan SSC'ye tabi, müstakil bir cumhuriyet olarak ilan edilmesi ve 'Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti' adının verilmesi"

öngörülmekteydi. Ayrıca Nahçıvan vilayetinin devlet yönetiminin Azerbaycan SSC Anayasası'na uygun biçimde teşkil edileceği belirtilmekteydi.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Nahçıvan SSC Anayasalarının taslakları, Azerbaycan Halk Komiserliği tarafından hazırlanarak Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde (KP MK) görüşülmüş; nihai taslaklar ise özellikle Nahçıvan'ın muhtariyeti meselesi çerçevesinde değerlendirilmek üzere Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne (RKP MK) sevk edilmiştir.

Kasım 1922'de RKP MK Siyasi Bürosu tarafından Nahçıvan'da muhtar bir cumhuriyet kurulmasının siyasi açıdan uygun olduğuna dair ilkesel bir karar alındığı belirtilmektedir. Bu dönemde parti yönetiminin başında bulunan Vladimir Lenin'in sağlık sorunları nedeniyle karar alma süreçlerine fiilen ve aktif biçimde katılımının sınırlı olduğu bilinmekle birlikte, söz konusu karar parti merkez organı adına kabul edilmiştir (Babayev et al., 2001). Aralık 1922'de ise Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti I. Kongresi'nde Nahçıvan'ın statüsü ele alınmış ve "Nahçıvan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın bir parçası olduğu" yönünde karar kabul edilmiştir. Bu karar, Nahçıvan'ın Azerbaycan bünyesinde muhtariyet esasına dayalı statüsünün birlik düzeyinde teyit edilmesi bakımından önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir (Babayev et al., 2001, s. 71). Rusya Komünist Partisi Siyasi Bürosu ile Güney Kafkasya Bölge Komitesi İcra Komitesi, Güney Kafkasya Sovyetlerinin 18 Ocak 1923 tarihli I. Kongresi kararına dayanarak "Nahçıvan'ın Özerk Cumhuriyete dönüştürülmesini; Nahçıvan Halk Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyeti ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Özerk Cumhuriyet Sovyeti'nin oluşturulmasını" teklif etmiştir (Hacıyev, 1999).

27 Şubat 1923 tarihinde toplanan Nahçıvan Sovyetlerinin III. Genel Kongresi, Nahçıvan SSC'nin muhtariyet hakkı temelinde Azerbaycan SSC bünyesine dâhil edilmesi meselesini kapsamlı biçimde ele almış ve bölgenin Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olarak onun bünyesine dâhil edilmesi yönünde bir beyanat kabul etmiştir. Kongre kararıyla rayonlar kaldırılmış; Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin tüm toprakları altı rayona ayrılmıştır: Tumbul, Cehri, Abregunus, Şahtahtı, Noraşen ve Ordubad. Aynı kongre, Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin yasama ve yürütme organları ile idarî-territoryal yapısını belirlemiştir. Kongrede kabul edilen temel kararlar şu şekilde özetlenebilir:

*Nahçıvan SSC, Azerbaycan SSC'nin ayrılmaz bir parçası ilan edilsin; Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın bir parçası olması hayati bir zorunluluk olarak kabul edilsin.

*Nahçıvan Merkez İcra Komitesi, Halk Komiserleri Sovyeti ve tüm halk komiserlikleri kapatılsın.

*Nahçıvan'ın gelecekteki idaresi için 17 asil ve 7 yedek üyeden oluşan "Nahçıvan Devlet İcra Komitesi" seçilsin.

*Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, tüm kurumlarıyla birlikte muhtar ülke hakları temelinde Azerbaycan SSC bünyesine dâhil edilsin.

(Hacıyev, 2020).

27 Şubat 1923 tarihli bu kararla birlikte Nahçıvan SSC'nin muhtariyet hakkı temelinde Azerbaycan SSC'ye dâhil edilmesi, III. Nahçıvan Sovyetleri Genel Kongresi tarafından resmen kabul edilmiş ve Azerbaycan Merkez İcra Komitesi'ne (MİK) müracaat edilmiştir. Azerbaycan MİK'nın üçüncü oturumu, Nahçıvan Sovyetleri Genel Kongresi'nin kararını onaylamıştır. Nahçıvan SSC'nin muhtar bir toprak olarak teşkili, Azerbaycan MİK'nın Nahçıvan Muhtar Dairesi hakkındaki Esasnamesi doğrultusunda hayata geçirilmiştir. Bu süreçte Nahçıvan'ın önceki siyasî haklarının belirli ölçüde sınırlandırıldığı görülmektedir. Ancak Azerbaycan'dan coğrafi bakımdan kopuk şekilde yaşayan Nahçıvan için bu durum tam anlamıyla yeterli kabul edilmemiştir. Bu nedenle 1923 yılının sonlarına doğru Nahçıvan Özerk Vilayeti'nin muhtar cumhuriyete dönüştürülmesi meselesi gündeme getirilmiştir (Babayev et al., 2001).

Azerbaycan MİK, bu konu hakkında 31 Aralık 1923 tarihinde karar almış; 8 Ocak 1924 tarihinde gerçekleştirilen Transkafkasya MİK'nın birinci plenumunda Nahçıvan Özerk Dairesi'nin muhtar cumhuriyete çevrilmesine ilişkin karar kabul edilmiştir. Üst organlarca bu karar tasdik edilmiş ve Nahçıvan MSSR'nin hükûmet organları oluşturulmuştur. Azerbaycan MİK'nın 9 Şubat 1924 tarihli kararıyla Nahçıvan Muhtar Dairesi, Nahçıvan MSSR'ye dönüştürülmüştür. Böylelikle Ermeni çevrelerinin Nahçıvan'ı Azerbaycan'dan koparmaya yönelik girişimleri sonuçsuz kalmış; Nahçıvan'ın Azerbaycan devleti içerisinde kendine mahsus bir yeri bulunan ayrılmaz parça statüsü, adil ve hukuki temeller üzerine oturtulmuştur (Hacıyev, 2020; Babayev et al., 2001). Bu bütün süreç birlikte değerlendirildiğinde, Nahçıvan'ın statüsünün yalnızca askerî ve diplomatik gelişmelerin değil, aynı zamanda Sovyet idarî ve anayasal düzenlemelerinin sistematik bir sonucu olarak şekillendiği anlaşılmaktadır. 1921 Moskova ve Kars antlaşmalarıyla uluslararası hukuk zemininde güvence altına alınan statü, 1922–1924 yılları arasında gerçekleştirilen kurumsal düzenlemelerle iç hukukta da pekiştirilmiştir. Bu durum, Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı muhtar bir yapı olarak kalıcılığını sağlamış; aynı zamanda bölgenin Güney Kafkasya'daki jeopolitik konumunu belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur.

Author Contributions

The author is solely responsible for the conceptualization, methodology, analysis, and writing of the study.

Kaynaklar

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti. (1998). *Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918–1920): Parlamento stenografik tutanakları.*

- Babayev, T., Bağirov, A., Muxtarov, K., & Rzayeva, N. (Eds.). (2001). *Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti* ("Nahçıvan Ansiklopedisi" materyalleri esas alınarak). Elm.
- Duman, S. (2020). Nahçıvan'da sosyal politikalar ve Türkiye'nin desteği. *Social Policy Studies*, 14(1), 78–92.
- Fidan, M. (2022). Nahçıvan'da çevrenin korunması politikaları ve Türkiye'nin katkıları. *Environmental Policy Review*, 16(2), 89–103.
- Grigoriev, V. (1833). *Nahçıvan vilayetinin istatistiksel tanımı*. Evehkiy Yayınevi.
- Hacıyev, İ. (1999). *Gümri, Moskova ve Kars antlaşmaları ile Nahçıvan'ın kaderi*. Elm.
- Hacıyev, İ. (2016). Araz-Türk Cumhuriyeti. *Təfəkkür*, 1(10), 50–75.
- Hacıyev, İ. M. (2016). Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimi (1991–2016). *Devlet İdareciligi: Teori ve Uygulama*, 4(56), 36–46.
- Hacıyev, İ. M. (2020). Nahçıvan'ın özerklik statüsünün elde edilmesi. *IRS-Heritage*, 42, 25–43.
- Karabağ Özgürlük Teşkilatı. (2009). *Sovyet döneminde Ermeni iddiaları*. [Yayınevi yok]